IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

OLIY HARBIY TA’LIM MUASSASALARI KURSANTLARIDA QO‘MONDONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY-FUNKSIONAL MODELI

Egamyorov Farhodbek
Osiyo xalqaro universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24103011

Annotatsiya. Maqolada oliy harbiy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan kursantlarning qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish masalasi tizimli yondashuv asosida yoritilgan. Muallif tomonidan mazkur kompetensiyaning mohiyati, tarkibiy komponentlari va ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlashtirilgan. Tadqiqot natijasida maqsadli-me’yoriy, nazariy-metodologik, mazmuniy, protsessual-texnologik hamda diagnostik-natijaviy bloklardan iborat tarkibiy-funksional model ishlab chiqilgan. Modelning har bir bloki bajaradigan funksiyalar, kompetensiya rivojlanganligini baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalari asoslab berilgan. Taklif etilayotgan model harbiy oliy ta’lim amaliyotida bo‘lajak ofitserlarning boshqaruv salohiyatini maqsadli shakllantirishga xizmat qiladi.
Kalit so‘zlar: qo‘mondonlik kompetensiyasi, kursant, oliy harbiy ta’lim, tarkibiy-funksional model, harbiy rahbarlik, boshqaruv faoliyati, pedagogik shart-sharoit, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В статье на основе системного подхода рассматривается проблема развития командной компетенции курсантов высших военных образовательных учреждений. Уточнены сущность данной компетенции, её структурные компоненты и взаимосвязи между ними. Разработана структурно-функциональная модель, включающая целевой-нормативный, теоретико-методологический, содержательный, процессуально-технологический и диагностико-результативный блоки. Обоснованы функции каждого блока, а также критерии, показатели и уровни сформированности командной компетенции. Предлагаемая модель направлена на целенаправленное формирование управленческого потенциала будущих офицеров.
Ключевые слова: командная компетенция, курсант, высшее военное образование, структурно-функциональная модель, военное руководство, управленческая деятельность, педагогические условия.

Abstract. The article examines the development of command competence among cadets of higher military educational institutions from the standpoint of a systemic approach. The essence of this competence, its structural components and the relationships between them are clarified. A structural-functional model is proposed that comprises target-normative, theoretical-methodological, content, procedural-technological and diagnostic-evaluative blocks. The functions of each block, as well as the criteria, indicators and levels of command competence development, are substantiated. The model is intended to support the purposeful formation of the leadership and management potential of future officers.

Keywords: command competence, cadet, higher military education, structural-functional model, military leadership, management activity, pedagogical conditions.

Kirish

Zamonaviy qurolli kuchlar oldida turgan vazifalarning murakkablashuvi, jangovar harakatlar xarakterining tez o‘zgarishi hamda yuqori texnologiyali qurol-yarog‘larning qo‘shinlarga keng joriy etilishi ofitser kadrlar tayyorlash tizimiga yangicha talablar qo‘ymoqda. Bugungi kunda bo‘linma komandiridan faqat harbiy-texnik bilimlarga ega bo‘lishgina emas, balki noaniqlik sharoitida tezkor qaror qabul qila olish, shaxsiy tarkibni yagona maqsad atrofida birlashtirish, o‘z harakatlari va qo‘l ostidagilarning faoliyati uchun mas’uliyatni zimmasiga olish kutiladi. Shu boisdan oliy harbiy ta’lim muassasalarida kursantlarning qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda belgilangan kompetensiyaga asoslangan ta’lim tamoyillari harbiy ta’lim tizimini ham qamrab oladi. Mazkur jarayonda bo‘lajak ofitserni tayyorlash natijasi o‘zlashtirilgan bilimlar hajmi bilan emas, balki egallangan kasbiy vazifalarni mustaqil va samarali bajara olish qobiliyati bilan o‘lchanishi lozim. Biroq amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarining bir qismi qo‘shinlarga kelgach, bo‘linmani boshqarish, harbiy jamoada ijobiy ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Mavjud ziddiyat — qo‘shinlarning komandir-rahbarga bo‘lgan yuqori talablari bilan ta’lim jarayonida qo‘mondonlik sifatlarini maqsadli va bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik modelning yetarlicha ishlab chiqilmaganligi o‘rtasidagi nomuvofiqlik tadqiqot muammosini belgilaydi. Maqolaning maqsadi kursantlarda qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirishning tarkibiy-funksional modelini nazariy jihatdan asoslash va uning tarkibiy qismlari mazmunini ochib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. J. Raven kompetentlikni shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirishiga imkon beruvchi motivatsion, kognitiv va irodaviy tarkibiy qismlarning birligi sifatida talqin etgan. I.A. Zimnyaya tayanch kompetensiyalarni ta’lim natijasining yangi paradigmasi deb hisoblab, ularning shaxsiy-faoliyatli tabiatiga urg‘u bergan. A.V. Xutorskoy esa kompetensiya va kompetentlik tushunchalarini farqlab, birinchisini oldindan belgilangan me’yoriy talab, ikkinchisini esa shaxs tomonidan amalda egallangan sifat sifatida izohlagan.

Boshqaruv va rahbarlik kompetensiyalari masalasi R. Boyatsis, L. Spenser va S. Spenser ishlarida chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ular samarali rahbar faoliyatini belgilovchi xulq-atvor xususiyatlari majmuasini ajratib ko‘rsatgan. G. Yukl, P. Nortxaus, B. Bass va R. Riggio tadqiqotlarida liderlikning vaziyatli va transformatsion modellari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda rahbarning qo‘l ostidagilarni ilhomlantirish, ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarish va o‘zgarishlarga yetakchilik qilish qobiliyati alohida ta’kidlanadi. Ushbu g‘oyalar harbiy rahbarlik nazariyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Mahalliy pedagogika fanida kasbiy kompetentlikni shakllantirish masalalari N.A. Muslimov, U.I. Inoyatov, Sh.S. Sharipov, B.X. Xodjayev va boshqa olimlarning ishlarida tahlil qilingan. Ularda bo‘lajak mutaxassisni kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari, ta’lim jarayonini loyihalash va baholash masalalari yoritilgan. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda kursantlarning aynan qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni yaxlit tizim sifatida, uning tarkibiy elementlari va ular bajaradigan funksiyalar birligida yetarli darajada o‘rganilmaganligini qayd etish mumkin.

Adabiyotlar tahlili asosida qo‘mondonlik kompetensiyasini quyidagicha ta’riflash maqsadga muvofiq: bu — kursant shaxsining harbiy bo‘linmani tinchlik va urush davrida boshqarish, shaxsiy tarkibni o‘qitish va tarbiyalash, jangovar vazifani tashkil etish va uning bajarilishi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olishga tayyorligini ta’minlovchi motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ-liderlik va refleksiv-irodaviy komponentlarning integrativ birligidir.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli, akmeologik va kontekstli yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat yaxlit tuzilma sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Kontekstli yondashuv esa ta’lim mazmunini bo‘lajak harbiy-kasbiy faoliyat vaziyatlariga yaqinlashtirish zaruratini asoslaydi.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, sintez va umumlashtirish, modellashtirish, me’yoriy hujjatlar va o‘quv dasturlarini qiyosiy o‘rganish, pedagogik kuzatish, so‘rovnoma, ekspert baholash hamda kursantlar faoliyati natijalarini tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Modellashtirish metodi o‘rganilayotgan jarayonning muhim jihatlarini ajratib, ularni soddalashtirilgan, ammo mantiqan yaxlit shaklda ifodalashga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar

Tarkibiy-funksional model o‘rganilayotgan pedagogik jarayonning tuzilishini (qanday elementlardan iboratligini) va har bir element bajaradigan vazifani (nima uchun xizmat qilishini) bir vaqtning o‘zida aks ettiradi. Ishlab chiqilgan model o‘zaro bog‘liq beshta blokni o‘z ichiga oladi, ularning har biri yaxlit tizimda muayyan funksiyani bajaradi.

Maqsadli-me’yoriy blok. Mazkur blok modelning tizim hosil qiluvchi asosi hisoblanadi. Uning tarkibiga davlat buyurtmasi, harbiy ta’lim standartlari va malaka talablari, ofitser lavozimiga qo‘yiladigan kasbiy talablar kiradi. Blokning bosh maqsadi — kursantda bo‘linmani boshqarishga nazariy va amaliy jihatdan tayyor bo‘lgan qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish. Bu maqsad o‘quv, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarga ajratiladi va modelning qolgan bloklari uchun yo‘naltiruvchi vazifani bajaradi.

Nazariy-metodologik blok. Ushbu blok jarayonning ilmiy asoslarini belgilaydi. Unda yuqorida qayd etilgan yondashuvlar bilan bir qatorda ilmiylik, tizimlilik, nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi, uzluksizlik, harbiy-kasbiy yo‘naltirilganlik, faollik va onglilik, individual yondashuv tamoyillari o‘z ifodasini topgan. Mazkur tamoyillar mazmun tanlash, metodlar va shakllarni belgilash hamda natijalarni baholashda me’yoriy mezon vazifasini o‘taydi.

Mazmuniy blok. Bu blokda qo‘mondonlik kompetensiyasining tarkibiy komponentlari va ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘quv mazmuni aks etadi. Motivatsion-qadriyatli komponent kursantning qo‘mondonlik faoliyatiga ichki intilishi, Vatanga sadoqat, harbiy burch va sharafni anglashini ifodalaydi. Kognitiv komponent taktika, harbiy boshqaruv asoslari, harbiy pedagogika va psixologiya, umumharbiy nizomlar bo‘yicha bilimlar tizimini qamrab oladi. Operatsion-faoliyatli komponent vaziyatni baholash, qaror qabul qilish, vazifani qo‘yish, harakatlarni rejalashtirish va nazorat qilish ko‘nikmalarini birlashtiradi. Kommunikativ-liderlik komponenti buyruq berish madaniyati, shaxsiy tarkib bilan samarali muloqot, jamoani birlashtirish va nizolarni hal etish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Refleksiv-irodaviy komponent esa stressga chidamlilik, o‘zini boshqarish, mas’uliyatni zimmaga olish va o‘z faoliyatini tanqidiy tahlil qila olishni anglatadi.

Protsessual-texnologik blok. Mazkur blok kompetensiyani rivojlantirish qanday amalga oshirilishini belgilaydi. Jarayon to‘rt bosqichda kechadi: adaptatsion-motivatsion bosqichda kursantda qo‘mondonlik faoliyatiga qiziqish va ijobiy munosabat shakllantiriladi; nazariy-bilish bosqichida zarur bilimlar tizimi egallanadi; amaliy-modellashtiruvchi bosqichda bilimlar taktik va boshqaruv vaziyatlarini modellashtirish orqali amaliy ko‘nikmaga aylantiriladi; mustaqil-ijodiy bosqichda esa kursant nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish tajribasini orttiradi. Ushbu bosqichlarda keys-stadi, harbiy-o‘yin texnologiyalari, kompyuter simulyatorlari, taktik-maxsus mashg‘ulotlar, dala chiqishlari, qo‘shinlardagi stajirovka, kursantlar jamoasida serjant va navbatchi lavozimlarini navbat bilan bajarish kabi shakl va metodlar qo‘llaniladi.

Diagnostik-natijaviy blok. Bu blok jarayon samaradorligini aniqlash va unga o‘z vaqtida tuzatish kiritish imkonini beradi. Unda kompetensiya rivojlanganligining mezonlari, ko‘rsatkichlari, darajalari va diagnostika vositalari belgilanadi. Kutilayotgan natija — qo‘mondonlik kompetensiyasi yuqori darajada rivojlangan, qo‘shinlarda bo‘linma komandiri lavozimiga tayyor bitiruvchi.

Modelning bloklari, ularning asosiy mazmuni va bajaradigan funksiyalari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Qo‘mondonlik kompetensiyasini rivojlantirish modelining tarkibiy bloklari va funksiyalari

Model bloki	Asosiy mazmuni	Bajaradigan funksiyasi
Maqsadli-me’yoriy	Davlat buyurtmasi, malaka talablari, maqsad va vazifalar	Yo‘naltiruvchi, tizim hosil qiluvchi
Nazariy-metodologik	Yondashuvlar va pedagogik tamoyillar	Metodologik, me’yorlovchi
Mazmuniy	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ-liderlik, refleksiv-irodaviy komponentlar	Gnostik (bilish), tarbiyaviy, rivojlantiruvchi
Protsessual-texnologik	Bosqichlar, shakllar, metodlar va vositalar	Tashkilotchilik, loyihalovchi, kommunikativ
Diagnostik-natijaviy	Mezonlar, ko‘rsatkichlar, darajalar, diagnostika vositalari	Nazorat-baholovchi, korreksion, refleksiv

Kursantlarda qo‘mondonlik kompetensiyasining rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun motivatsion, kognitiv, faoliyatli, kommunikativ va refleksiv mezonlar ajratildi. Har bir mezon bo‘yicha rivojlanganlikning uch darajasi — reproduktiv (past), produktiv (o‘rta) va ijodiy (yuqori) darajalar belgilandi (2-jadval).

2-jadval. Qo‘mondonlik kompetensiyasi rivojlanganligining mezon va ko‘rsatkichlari

Mezon	Ko‘rsatkichlar	Diagnostika vositalari
Motivatsion	Qo‘mondonlik faoliyatiga qiziqish, harbiy burchni anglash, kasbiy maqsadlarning barqarorligi	Motivatsiya so‘rovnomasi, suhbat
Kognitiv	Taktika, boshqaruv, harbiy pedagogika va nizomlar bo‘yicha bilimlarning to‘liqligi va tizimliligi	Test, og‘zaki so‘rov, nazorat ishi
Faoliyatli	Vaziyatni baholash, qaror qabul qilish, vazifa qo‘yish va nazoratni tashkil etish ko‘nikmalari	Taktik topshiriqlar, simulyatsion mashqlar
Kommunikativ	Buyruq berish madaniyati, jamoani boshqarish, nizolarni hal etish	Kuzatuv xaritasi, ekspert baholash
Refleksiv	Stressga chidamlilik, o‘zini baholash, mas’uliyatni zimmaga olish	O‘z-o‘zini baholash, refleksiv kundalik

Reproduktiv darajada kursant qo‘mondonlik vazifalarini faqat namuna yoki rahbar ko‘rsatmasi asosida bajaradi, mustaqil qaror qabul qilishda ishonchsizlik seziladi. Produktiv darajada u tipik vaziyatlarda boshqaruv harakatlarini mustaqil amalga oshiradi, biroq nostandart sharoitlarda qiyinchilikka duch keladi. Ijodiy darajada esa kursant murakkab va noaniq vaziyatlarda ham asosli qaror qabul qiladi, jamoani ergashtira oladi va o‘z faoliyatini tanqidiy tahlil qilib, uni takomillashtirib boradi.

Model samarali ishlashi uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni yaratish talab etiladi: birinchidan, o‘quv fanlari mazmunini qo‘mondonlik faoliyatining real vaziyatlari bilan integratsiyalash; ikkinchidan, kursantlarning o‘quv va xizmat faoliyatida boshqaruv tajribasini orttirish uchun komandirlik lavozimlarini navbat bilan bajarish tizimini joriy etish; uchinchidan, interfaol va simulyatsion texnologiyalarni muntazam qo‘llash; to‘rtinchidan, professor-o‘qituvchilar va kurs ofitserlarining harakatlarini yagona maqsad asosida muvofiqlashtirish; beshinchidan, kursantlar erishgan natijalarni monitoring qilib borish va individual rivojlanish traektoriyasini loyihalash.

Muhokama

Taklif etilayotgan modelning o‘ziga xosligi shundaki, unda qo‘mondonlik kompetensiyasi alohida bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki shaxsning qadriyatli yo‘nalganligi, bilimi, faoliyat usullari va irodaviy sifatlarining yaxlit birligi sifatida qaraladi. Bu yondashuv J. Raven va I.A. Zimnyaya tomonidan ilgari surilgan kompetentlikning integrativ tabiati haqidagi qarashlarga mos keladi. Shuningdek, modelga kommunikativ-liderlik komponentining kiritilishi

transformatsion liderlik nazariyasida ta’kidlangan rahbarning qo‘l ostidagilarga ta’sir ko‘rsatish qobiliyatini harbiy kontekstga moslashtirish imkonini beradi.

Modelning funksional jihati uning ochiq va dinamik tizim ekanligini ko‘rsatadi: diagnostik-natijaviy blokda olingan ma’lumotlar teskari aloqa orqali maqsadli va protsessual bloklarga qaytariladi va ta’lim jarayoniga tegishli tuzatishlar kiritiladi. Shu bilan birga, model samaradorligini empirik jihatdan tasdiqlash uchun turli mutaxassisliklar bo‘yicha tahsil olayotgan kursantlar ishtirokida tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, natijalarni statistik usullar yordamida qayta ishlash kelgusidagi tadqiqotlarning vazifasi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, qo‘mondonlik kompetensiyasi bo‘lajak ofitser kasbiy tayyorgarligining yetakchi tarkibiy qismi bo‘lib, u motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli, kommunikativ-liderlik va refleksiv-irodaviy komponentlarning integrativ birligidan iborat. Ikkinchidan, ushbu kompetensiyani rivojlantirish jarayoni maqsadli-me’yoriy, nazariy-metodologik, mazmuniy, protsessual-texnologik va diagnostik-natijaviy bloklardan tashkil topgan tarkibiy-funksional model asosida samarali tashkil etilishi mumkin. Uchinchidan, modelning har bir bloki o‘ziga xos funksiyalarni bajaradi va ular o‘rtasidagi teskari aloqa jarayonning boshqariluvchanligini ta’minlaydi.

Amaliy jihatdan oliy harbiy ta’lim muassasalariga quyidagilarni tavsiya etish mumkin: o‘quv rejalariga qo‘mondonlik faoliyatini modellashtirishga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish; kursantlarning komandirlik lavozimlarini navbat bilan bajarishini tizimli tashkil etish; taktik simulyatorlar va keyslar bazasini kengaytirish; kompetensiya rivojlanganligini muntazam diagnostika qilib boruvchi monitoring tizimini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34–42.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.
5. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. — Toshkent, 2007.
6. Bass B.M., Riggio R.E. Transformational Leadership. 2nd ed. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. — 282 p.
7. Boyatzis R.E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. — New York: John Wiley & Sons, 1982. — 308 p.
8. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. — 256 p.

9. Northouse P.G. Leadership: Theory and Practice. — Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2019. — 520 p.
10. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. — New York: John Wiley & Sons, 1993. — 372 p.
11. Yukl G. Leadership in Organizations. 8th ed. — Boston: Pearson, 2013. — 552 p.